

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ ЯК ФЕНОМЕН АВТОРСЬКОЇ МОДЕЛІ СВІТУ

Г. І. Атрошенко, О. А. Ковальська
*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
(Україна)*

ТРАДИЦІЙНИЙ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ХРОНОМЕТРАЖ КАЗОК ЛАРИСИ ПИСЬМЕННОЇ

Простір і час – провідні категорії у функціонуванні сюжетно-структурної системи будь-якого твору. На це вказали ще Горацій, Буало, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Лессинг. Теоретична проблема часопростору художнього твору розглядалася у працях М. Бахтіна, Д. Лихачова, Ю. Лотмана, В. Гречнева. Проблеми казкового хронотопу вчені торкалися у дослідженнях, де осмислювалася загальна концепція казки (В. Пропп, Н. Рошияну, Д. Лихачов, В. Кравцов, О. Гарачковська, О. Горбонос, Г. Сабат та інші). Жанр казки вимагає традиційного просторово-часового хронометражу, у зв'язку з чим сюжет її контамінується в послідовно-ланцюговому квантуванні оповіді, де фабула розгортається в прямолінійному нанизуванні векторів дії [1, с. 151].

Літературні казки Лариси Письменної, які, на жаль, ще не ставали предметом системного аналізу, становлять своєрідні казкові повісті в епізодах із цікавою образною палітрою, де сюжетний хронотоп підпорядковується моральним принципам (насамперед перемозі добра над злом), але, разом з тим, саме часопростір визначає побудову сюжету і всю образну їх структуру.

Час у творах Лариси Письменної є немов сумарним, ледве вираженим соціально-історичним періодом, підпорядкованим загальнонародним моральним засадам. Автор не оперує поняттями „завжди” і „всюди”. Дія відбувається в конкретний час, у конкретній країні (може бути як реально-існуючою, так і казково-вигаданою: Україна, Країна Казок, країна Заозерного Пралісу тощо), родині (сім'я Василька, Миколчин дім, родина дівчинки Василянки), селі (Степанівці, Лісне), місті (передмістя, центральні вулиці та околиці Києва тощо), у конкретному місці (лісі, школі, іграшковому магазині, садибі тітоньки Марини, зеленій вулиці Дачній, біля воріт будинку злодіїв, галявині осіннього лісу тощо). Час дії у творах теж „вгадується” доволі легко: найчастіше це – шістдесяті–вісімдесяті роки минулого століття.

Авторські казки Лариси Письменної як деталями самого тексту, так і підтекстом ідентифікують конкретний соціально-історичний хронотоп і національний український колорит. Це реалізується також і в образній палітрі казкової епіки дитячої письменниці.

У казках Лариси Письменної крізь казковий серпанок проглядають обриси цілком реальних стосунків, які склалися в житті героїв. Поетичні образи у кінці казкових повістей переростають у символи: Золотоокий чародій, Біла Ворона із казки „Як Вовк був Невовком”, шапка-невидимка із казки „Чому зникла шапка-невидимка?”, блакитна Ялинка із „Чарівної гості”, Богатир із однойменної казки, прадід Комунар із казки „Я, Сашко та мій молодий прадід” [6].

Як автор літературної казки, Лариса Письменна враховує досягнення сучасної науки і в той же час залишається „доброю старою” чарівницею.

Важливу сюжетну роль у творах письменниці відіграє мотив таємниці. Усі події ніби нанизані на вервечку пригод та історій.

Над усім, що відбувається у казках, витає усмішка доброї людини – автора, який розуміє своїх героїв, любить їх (Л. Кіліченко) [4, с. 258].

У жанрі літературної казки Лариса Письменна, вже відома на той час своїми оповіданнями, повістями, романами, найплідніше працювала у 70-90-их роках ХХ століття. Її казки – породження віку НТР, тому в них немало пізнавальної інформації, поданої в доступній дітям формі.

Цікаві ситуації, в які потрапляють казкові й реальні персонажі, нетрафаретну розв’язку, що настає після низки кульмінаційних точок розвитку подій, спостерігаємо в таких казках Лариси Письменної: „Чарівник на тонких ніжках”, „Як у Чубасика сміх украли”, „Чому зникла шапка-невидимка?”, „Чарівна гостя” та ін.

„Чарівник на тонких ніжках” – це чарівна казка про телевізор, а власне – про останнє дошкільне літо хлопчика, яке він проводив у свого дідуся на лісовому кордоні. Пізнання навколишньої дійсності, спогади старої людини будять у Федька жагу знань. І тут приходить „чарівник на тонких ніжках”. Науково-популярні передачі й розповіді дідуся ворять разом еповторний світ, де казкове і реальне не ає чіткого розмежування.

Варто зауважити, що у казках Лариси Письменної дитина зустрічає чимало наукової інформації, яка подається в доступній формі, як-от:

- казка „Чап-чалап” – із цікавої історії про хлопчика Максимка і його чобітки іти овідуються, з чого виробляється гума;

- „Голубий Олень”: у казці подано широку розповідь про технологію виробництва на трикотажній фабриці, про різні професії (і це не йде на шкоду художності твору).

Казка „Подарунок Морської Свинки” розповідь дитині-читачеві, як поводитися із цією цікавою тваринкою; ветеринарний лікар Аристархович – один із героїв казки „Як Вовк був Невовком” подасть інформацію про лікування собак, нехай ця собака – справжнісінький Вовк, який у просторі модерної казки перетворився в Невовка.

Казкарка не раз запрошує дітей до участі у вимислі, як-от: „Я хочу, друзі мої, розповісти вам про дівчинку Оленку, що живе у великому й людному місті, про дивовижну пригоду, що сталася з нею. Оленка запевняє, що то щира правда, то чому б нам їй не повірити?” (казка „Голубий Олень”) [5, с. 137].

Майстерність Лариси Письменної виявляється у вдалих прізвищах (правильніше: найменуваннях) казкових персонажів, що вже самі собою виступають

дотепною характеристикою (ведмідь Гуп-Туп має прізвисько Медолюб, вовка автор називає Вовцюгою-Волоцюгою, маленьке зайчатко зоветься Лапчачатко, завжди весела й усміхнена дівчинка Василинка прозивається Веселинкою, маленькі пташки – жар-пташенятами, міцний статурою „тупкуватий” винищувач природи – Здоровилом).

У казці „Сап’янці” художній світ максимально наближений до видимого, даного нам у відчуттях, та все ж такий, що існує у нашій уяві, збуджуваний образом. Вже початок казки налаштовує читача на „уявну реальність” [7, с. 51]: „Загубив ведмідь Гуп-Туп-Медолюб свої сап’янці. От були – й нема! Хтознакуди поділися. І сап’янці старі вже, полатані, та звук до них ведмідь. Шкода!” [5, с. 16].

Неспішний тон розповіді, фольклорні звороти наближають авторську казку Лариси Письменної до народної: „Сам шукав – не знайшов. Звірі шукали – не знайшли... Аж сльозами вмилася... Мов крізь землю провалилися. Пропали! ...Пожурився... та й забувати став. Що вдієш! Аж тут нове лихо настало... Ніхто віри не йме...” [5, с. 16-17].

А кінцівка казки – несподівана, раптова, змушує читача задуматися і відшукати відповідь на поставлене питання: „І звідки впало таке лихо на ведмедя?”. Хоча, цілком можливо, це вже не таке й важке запитання, і відповідь на нього обов’язково знайдеться.

Несподівану кінцівку із, як правило, риторичним запитанням спостерігаємо у казках „Веселинка та її Мурашка” („Ну, друзі, що ви скажете?”), „Я, Сашко та мій молодий прадід” („Ну хоча б цьому повірите?”), „Чому зникла шапка-невидимка?” („І чому вона зникла?”) тощо.

Розглядаючи казковий епос Лариси Письменної, чітко розмежовуємо його часові виміри, виявляємо їх суть. Реальний час у казках письменниці – це об’єктивно існуючий часовий лінійний плин, який має протяжність, але не має меж. Це час, як зауважує О. Горбонос, не маргінальний, а такий, який виходить із безмежності й векторно спрямований у безкінечність. Він існує в постійній діахронії і не має реліктового початку й ретроспективного кінця [2, с. 19].

Час казкарки виступає як суб’єктивний фактор: Лариса Письменна, вносячи реалії свого народу, епохи, відображає сьогодення. Вони (реалії) акціально зорієнтовані на інтровертну координацію часу нарації із сучасністю [2, с. 24].

У казках письменниці існує й оповідний час – протяжність і рух розповіді відходить із відправної позиції, що започатковує текст, і існує доти, поки не закінчиться її зміст. Фабульний час безпосередньо пов’язаний із фабулою казки (якщо її вважати канвою сюжету) – це тривалість, довгота, ритміка розвитку подій, про які оповідається. Це часовий вимір, що передає казкові події в хронологічній послідовності.

Сюжетний час у творах Лариси Письменної констатує казкові ситуації, все, що відбувається з героями, фіксує часові координати й позафабульні вставні сюжетні описи, констатації, коментарі казкарки. У своїй суті сюжетний час накладається на фабульний і розширює його межі за рахунок оповідних можливостей автора, що коментує фантастичні події, пов’язує їх із реальністю.

Подійний час відображає рух, часові координати події, ситуації, епізоду. Цей тип часу найпоширеніший у казках Лариси Письменної. Фабульний час співвідносний подійному, адже розгортається на його основі, але ширший, оскільки часово закріплює все, що діється з героями, і може накладатися на декілька подійних часових векторів, кожен із яких висвічує той чи інший випадок, епізод чи інцидент [2].

У казках дитячої письменниці присутній художній час – мистецький засіб оформлення казкового матеріалу. Часто художній і сюжетний часи зливаються, виконуючи обопільні функції.

Варто сказати і про читацький час, який осмислює всі часові ряди казкового витвору й пов'язує їх із реальним життєвим потоком.

У казках Лариси Письменної епічне усвідомлення реального часу, який існує у своїй абстрактності, тече прямолінійно в нескінченність. Оповідний, фавульний, подієвий, сюжетний, художній часи нерозривно пов'язані й виявляють себе один в одному.

У літературних казках Лариси Письменної виявляється безпосередній зв'язок із фольклорною основою в способах організації часу й простору: в них представлено традиційні для фольклорної казки хронотопи: темний ліс (Заозерний Праліс), сад (тридев'яте царство), будинок, шлях-дорога, темне підземелля, що відтворюють ціннісну семантику міфу. Конкретизація образів, створених на основі архетипів, реалізується завдяки їх інтертекстуальному наповненню й переосмисленню (Тридуб, Летючий Кінь, Завірюха, Богатир, Крижане Серце, Біла Ворона, Невовк, Золотоокий). Літературні казки Лариси Письменної вирізняються багатством етнокультурних образів та мотивів.

Етична проблематика вирішується письменницею згідно з традицією, в естетично значущих символах, що знаменують безсмертя й непереможність вічних гуманістичних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарачковська О.О. Жанрова типологія української літературної казки 70-90-х років ХХ ст. / О.О. Гарачковська // Вісник Київського славістичного університету. – 2007. – Вип. 34. – С. 151-156.
2. Горбонос О. Літературна казка як предмет науково-теоретичного дискурсу: жанрово-прагматичний аспект / О. Горбонос // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць / [гол. ред. О.В. Мішуков]. – Вип. XXXIV. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. – С. 18-24.
3. Дитяча література. Твори українських письменників II половини ХХ – початку ХХІ століть: [навчальний посібник] / упор. Н.І. Богданець-Білоskalенко. – К. : Видавничий Дім „Слово”, 2011. – 480 с.
4. Кіліченко Л.М. Українська дитяча література / Л.М. Кіліченко. – К. : Вища школа, 1988. – 431 с.
5. Письменна Л.М. Казки / Лариса Письменна. – К. : Веселка, 1979. – 245 с., [іл.].
6. Письменна Л. Як Вовк був Невовком: [казки] / Лариса Письменна. – К. : Веселка, 1988. – 97 с.
7. Ткаченко А.О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства / А.О. Ткаченко. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2003. – 448 с.